

ТЕМА: Основні галузі господарства і заняття населення.

1. Землеробство (хліборобство, городництво, садівництво).
2. Тваринництво.
3. Рибальство.
4. Бджільництво.
5. Мисливство.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Етнографія України : навч. посіб. / за ред. С. Макарчука. Львів : Світ, 2004. 520 с.*
2. *Ковальчук О. Українське народознавство / О. В. Ковальчук. Київ : Освіта, 1994. 174 с.*
3. *Культура і побут населення України : навчальний посібник / В. Наулко, В. Горленко та ін. Київ : Либідь, 1993. 288 с.*
4. *Лозко Г. Українське народознавство / Галина Лозко. Київ : Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с.*
5. *Народознавство: короткий словник-довідник / уклад. М. В. Стасик. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 222 с.*
6. *Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій / Анатолій Пономарьов. К. : Либідь, 1994. 317 с.*
7. *Пономарьов А. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник [Текст] / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та [ін.]. Київ : Либідь, 1993. 256 с.*
8. *Українська етнологія: навч. посібник / за ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2007. 400 с.*
9. *Українське народознавство / Ред. Степан Павлюк. Київ : Знання, 2006. 568 с.*
10. *Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах / За ред. Анатолія Пономарьова. Опішне : Українське народознавство, 1999. 528 с.*

Додаткова література

1. *Веремійчук І. М. Стародавні знаряддя праці українських селян хліборобів. Рідна школа. 1992. №2. С. 12-17.*
2. *Горинь Г. Шкіряні промисли західних областей України. К., 1986.*
3. *Довженок В. Й. Землеробство Древньої Русі. К., 1961.*
4. *Народна землеробська техніка українців / В. Горленко, І. Бойко, О. Куницький. К., 1971.*
5. *Народні художні промисли України. К., 1979.*
6. *Павлюк С. П. Традиційне хліборобство України: Агротехнічний аспект. К., 1991.*

1. Землеробство (хліборобство, городництво, садівництво).

Землеробство – головний вид традиційної господарської діяльності українців. На території України археологами знайдено понад 150 поселень, у яких виявлено знаряддя обробітку ґрунту: *плуги, борони, серпи, жорна* тощо.

В Україні були розвинуті усі галузі землеробства – *хліборобство, городництво, садівництво*, а присадибне садівництво являло собою найхарактернішу рису кожного господарства.

Відомості про найпоширеніші галузі господарської діяльності в Київській Русі подають вже літописи. З них довідуємося, що наші предки сіяли *жито, пшеницю, ячмінь, овес, просо, гречку, горох, льон, боби, коноплі*. На городах вирощували: *капусту, ріпу, огірки, цибулю, часник, буряк, хміль, мак, гірчицю*. Деякі з них досить довго вживалися як дикі рослини (*огірки, буряк, морква*). У садах найулюбленішими фруктами та ягодами були *вишні, сливи, яблука, груші, малина, порічка, агрус*; на півдні – *абрикоси, персики, черешні, виноград*.

Українські селяни здавна вмiли прищеплювати дерева й вивели цим способом багато місцевих сортів яблук (*фунтівка* або *апорт, книш*), груш (*глива, бера, дуля, глек, іллінка, бабка*) та ін. Поділля та Полтавщина здавна відомі своїми сливовими садами.

Догляд за *садом* за традицією був у компетенції *чоловіків*. Городництвом же займалися *жінки*. З XVI ст. на Україні почали вирощувати *кавуни* (звичайно, у степу на баштанах). У першій половині XIX ст. у південних районах з'явилися *помідори*. Тоді ж почалося культивування *баклажанів та перцю*. Город української господині не можна було уявити без *соняшників та кукурудзи*, завезених до Європи з Америки. Соняшник тривалий час використовували як *декоративну* рослину.

Та все ж провідною галуззю землеробства в Україні було *хліборобство*. Українці знали кілька його систем. Найбільш стародавньою була *вирубно-вогнева* система, пов'язана з вирубкою та спаленням ділянок у лісі. Іншою системою, що в XIX ст. також існувала як пережиток, була *перелогова* (використовувалася кілька років і переходили на нову). Найбільш поширеною на XIX – початок XX ст. системою було *трипілля* (поділ землі на три рівні частини).

Оранка – спосіб розпушування землі перед сівбою. У далекому минулому здійснювалася *ралом (оралом)*, звідки й походить сам термін, пізніше з'являється *соха*, яка застосовується для обробітку ґрунту в лісових районах, *плуг*, а також використовувалися *борони, волокуші, мотики, сапи, мотики, лопати* тощо.

Яровина: Весняна сівба зернових та зернобобових культур (здебільшого вівса, гречки, гороху, меншою мірою пшениці та ячменю, зрідка жита) з розрахунком, що протягом весни й літа вони виростуть і дозріють.

Озимина: Осіння сівба, звичайно жита або пшениці, з розрахунком, що восени зерна зійдуть, а рости й дозрівати будуть наступного року.

Оптимальним строком висіву озимини, зокрема жита, у більшості районів вважався вересень (тому його й називали *житосієм*).

Міри землі. Виходячи з потреб обробітку землі, українці, поряд із загальноприйнятою одиницею її вимірювання – десятиною, застосовували свої оригінальні міри: *день, лан, гону, опруг*.

Десятина – офіційна одиниця вимірювання, що дорівнювала 2400 квадратних сажнів (сажень – 2,13 м).

Довержай – відстань, на яку доросла людина спроможна кинути камінець або грудку землі. Походить від слова *доверети* (докинути). **Волока** – одна, що дорівнювала 30 моргам. **Гона** (*гони*) – міра відстані. Розрізнялися *невеликі* – 60 сажнів, *середні* – 80 та *добрі гони* – 120 і більше сажнів. **День** – приблизно 0,75 десятини. **Лан:** 1. Міра надільної орної землі, що поступово зменшуючись від 30 до 10 десятин, набув вигляду трьох ділянок розміром 400 на 96 ліктів. **Морг** – дорівнював звичайно 0,57 га. **Опруг** – величина земельної ділянки, яку виорювали парою волів без перерви протягом третини або чверті робочого дня.

Звичаї, традиції, забобони у хліборобстві

Хліб українці споконвіку вважають святим, а землю – матір'ю-годувальницею. Кількатисячолітня традиція догляду за нивами виробила силу-силенну звичаїв, обрядів, забобонів, пов'язаних із майбутнім урожаєм.

Так, перед початком оранки не можна нікому нічого давати чи позичати, щоб не позбутися щастя, яке необхідне в цій відповідальній роботі. Для оранки вибирався день, коли був повний місяць, найкраще *вівторок, четвер* або *субота*. Однак це не має бути день, в який цього року випало Благовіщення.

Починати оранку або сівбу годилося обов'язково на світанку, щоб не зустріти нікого перед роботою. Якщо зустрічали когось, то не розмовляли, навіть не віталися, хіба що кивали головою. Слід було не тільки дотримуватися мовчанки, але й особливої чистоти, щоб хліб був чистим. Тому напередодні якнайкраще милися, а вранці вдягалися у святкову сорочку, іноді весільну.

Перед початком оранки не можна забивати в землю кілки, бо вона в цей час свята; також не можна свистіти, щоб не викликати злих духів. Зерно, що збираються сіяти, відбирають якнайретельніше, досить часто змішуючи його з тим зерном, яким засівали засівальники на Новин рік, або зернами з Дідуха чи обжинкового вінка.

Жнивами найчастіше керує жінка: господиня дому або най-досвідченіша жниця. Кінець жнив – обжинки – супроводжуються обрядовим обідом, який готують господарі для женців.

Коли зростали посіви жита чи пшениці, господарі ходили на йоле дивитися, як росте хліб. Боялися, що зла відьма зробить на ниві *закрутку* – надломить колосся, пригнувши їх до землі. Тоді нечиста сила перенесе врожай із цього поля в засіки відьми, яка зробила *закрутку*.

Шанувалися всі звичаї, пов'язані з хлібом. Вдома не слід бути без хліба жодної ночі, бо обсядуть злидні. На ніч хліб потрібно накривати рушником,

бо він теж спить. Хліб чистий і святий, тому його можна брати в будь-кого – він не передає зла. Навіть якщо знайшов хліб, можна їсти, бо це дар Божий, над ним не владний ніякий злий дух. Хліб і сіль кладуть дитині в колиску, щоб уберегти її від злих очей.

2.Тваринництво.

Скотарство в українців було тісно пов'язане з землеробством. Майже в кожному дворі обов'язково тримали корів, волів та коней, овець, свиней. Утримання худоби давало, крім м'ясних, молочних продуктів та вовни й шкіри, можливість селянинові одержувати гній для удобрювання ланів. Особлива увага здавна приділялася розведенню волів, оскільки до другої половини ХІХ ст. їх використовували як основну тяглову силу. Великого значення надавали свинарству, конярству й вівчарству. Кіз розводили порівняно мало, гидуючи їхнім м'ясом і молоком. Не мало значного розвитку й розведення кролів.

Залежно від природних та соціально-економічних умов існувала кілька способів утримання худоби влітку: *вигінна і відгінна форма*.

Традиція догляду за худобою зберегла деякі архаїчні ритуали вигону на пасовище, утримання та лікування тварин. Так, перший вигін тварин на пасовища, залежно від кліматичних умов регіону, відбувався у кінці квітня (давнє свято Велеса) або до Ярилового дня (23 квітня). При цьому здійснювався такий ритуал. Господар, одягнутий у святкове вбрання, бере в торбину магичні речі, серед яких обов'язково є хліб, яйця, сіль, ніж, сокира, свічка. Без шапки він іде до хліва, виганяє всю худобу на подвір'я, висмикує зі стріхи хліва пучок соломи, набирає з криниці відро води і обходить по колу (за сонцем) всіх тварин тричі, окроплюючи їх водою. Потім закопує в землю магичні речі (в різних регіонах свої, але яйце обов'язкове в усіх). На цьому місці розводить вогонь, запалений з віхтя і соломи, й переганяє через це вогнище тварин, яких доручає пастухові. Іноді господар сам супроводжує череду на пасовище.

Магічні речі цього ритуалу мають конкретне значення. У деяких регіонах виганяють худобу обов'язково *вербовою гілкою*, освяченою на Вербну неділю. На Поліссі часом обкурюють тварин *свяченою травою або ладаном*. Магічні речі (особливо залізні: ніж, сокира, замок, ключ) мають захистити худобу від вовків, хвороб, злодіїв. Якщо зарите в землю яйце (подекуди це були писанка чи крашанка) виявиться цілим – це добрий знак: значить, усі тварини залишаться влітку здоровими і неушкодженими.

Корів і волів, а також молодняк взимку тримали у закритих утеплених приміщеннях – *хлівах або стайнях*. З обережністю ставилися до годівлі великої рогатої худоби картоплею, яка в надмірних кількостях вважалася шкідливою для тварин. Бичків на другому і особливо третьому році починали привчати до запряжки. Корів узимку звичайно доїли двічі (вранці і ввечері), а влітку тричі (ще й в обід).

Прикмети, звичаї, забобони. **Віл** – основна тяглова сила в господарстві українців до 19 століття. «*Без вола й хата гола*», – казали в

народі. Вірили, що воли благословенні Богом за те, що зігріли новонародженого Ісуса своїм теплом. На українських іконах часто зображають вола. Українці шанобливо ставилися до вола, на Різдво було прийнято йому носити кутю, на Богоявлення – кропити водою тощо. Використовували волів в поховальній обрядовості, ними перевозили покійників в останню путь. Під час епідемій (холери, чуми), волами оборювали населений пункт, обводячи коло, через яке хвороба не змогла б «пробратися». Віл (бик) був символом чоловічої сили, що, до речі, характерно для багатьох народів.

Корова вважалася годувальницею родини, через те до неї було шанобливе та уважне ставлення. Цікаво, що у фольклорі корова символізувала жінку (телиця – дівчину) і землю водночас. Існувала низка заборон і правил поводження з коровами. Наприклад, у хлів обсипали свяченим маком-видюком, огорожу робили з осики або тримали її в хліві. Під час свят (наприклад, паски) з нею віталися, пригощали паскою та іншою свяченою їжею. Коли корова телілася, радили дати їй великодню шишку (печево), для того «щоб смиренною була», просвердлювали ріг, насипали туди мак і забивали отвір осиковим кілком, «щоб добра на молоко була і щоб відьми не портили».

Заборонялося бити корову коромислом, очеретиною та білою палицею, бо хворітиме. Щоб корова не брикалася, радили таке: зв'язували передні ноги корови мотузками, якими зав'язували ного мерцю. Уважно стежили щоб ніхто не зурочив корову, щоб відьма її не здоїла. Через це молоко швидко псувалося (скисало). Радили здоїти корову і вилити молоко на тому місці де вона була здоєна, і наостанок підкурити її свяченим зіллям.

Коли йшли доїти корову, то радили завжди брати шматок хліба й дати тварині з'їсти. Застерігали нести дійницю з молоком відкритою, бо як хто загляне туди, то молоко в корови почне зникати.

За поведінкою худоби прогнозували й зміни погоди: худоба до купи збирається – дощ наближається; у який бік спинами лягають тварини, звідти буде вітер.

Купляли корову обов'язково з налігачем, інакше тварина не приживеться або буде без молока.

Вівчарство. Грубововнових овець на території України розводили здавна. Взимку овець утримували в утеплених закритих приміщеннях. За достатньої кількості сіна годували п'ять разів на добу. Влітку на Поліссі та в зоні Лісостепу використовували *вигінну форму* випасу: вдень овець випасали в отарах вівчарі, а на ніч заганяли у двори. На Півдні, де до другої половини ХІХ ст. утримувалися великі (по 800-1200 голів) отари овець, та особливо у Карпатах застосовувалася *відгінна форма* випасу, за якої вівці перебували на віддалених пасовищах протягом усього літнього сезону.

З настанням тепла, звичайно у травні, перед вигоном на пасовисько тварин стригли. Вівці давали селянинові, крім вовни, овчину, м'ясо, жир. У Карпатах, на відміну від решти території України, овець доїли, виготовляючи

з молока бринзу, гусянку тощо. Кожний більш-менш спроможний селянський двір на Україні прагнув мати власних овець.

Прикмети, звичаї, забобони. Українці позитивно сприймали овець, що було пов'язано з віруванням у те, що саме ці тварини своєю вовною прикрили малого Ісуса, коли він ховався від переслідувачів.

За поведінкою овець визначали погоду: у баранів видовжувалася вовна – на мокру погоду, а скручується – на суху. Вівці поспішно їдять траву – буде дощ. Існував звичай, за яким наприкінці молотьби потрібно віддавати сніп жита вівцям, щоб ягнята кучеряві родилися.

Як місцева допоміжна галузь тваринництва розвивається в Україні й **козівництво** (переважно як молочна галузь). У давнину козівництво було поширене більше. Коза, як уже згадувалося, була тотемом деяких давньоукраїнських племен і тому завжди вважалася чистою твариною. Вона навіть не питиме води, якщо її вже покуштувала інша тварина чи людина. В Україні не тільки вживали молоко кози, але й збирали (вичісували) цінне пухове волокно, з якого пряли тонкі нитки й виплітали красиві хустки.

Прикмети, звичаї, забобони. Амбівалентними уявлення українців про козла (цапа) та козу. За народними переказами вони були створені дияволом, а не Богом. За переказами Бог ліпив з глини людину за своєю подобою, а чорт – за своєю зліпив цапа.

Існувала засторога: якщо козу покропити свячено водою, вона одразу ж пропаде. Вважали, що від кози відьма ніколи не зможе відібрати молока, вона навіть боїться її.

Між тим коза є символом родючості та життєвої сили. Саме тому українці використовували образ кози в різних обрядах. Наприклад, водили козу 13 січня (Старий Новий рік).

Конярство. На території України розведення коней існувало ще за скіфських часів. У XVII ст. набула поширення порода *стенова українська* порода. На Гуцульщині переважали низькорослі (*гуцульські, гуцулики*) коні та високорослі, так звані *бойки* або *перевінники* (мішана порода).

Кінь в українців використовувався як тяглова сила; конина та кобиляче молоко, на відміну від багатьох азійських народів, не вживалися. Коней запрягали до воза й плуга, на них їздили верхи. Молодняк (до трьох років) випасали влітку звичайно у табунах, наймаючи пастухів-табунників. Робочих коней влітку випасали вночі. Взимку тварин утримували у стайнях, хлівах та оборах – утеплених господарських приміщеннях. Ідеальним кормом для робочих коней, крім сіна, вважався овес. Годували коней звичайно двічі на добу – вдень і на ніч, підготовуючи під час перепочинку від роботи.

Українці виробили чимало раціональних навичок догляду за кіньми. Вважалось, зокрема, недопустимим напувати спітнілу тварину холодною водою, їздити верхи без сідла чи перевантажувати воза тощо. Взагалі, коня як розумну, вірну й корисну в господарстві тварину українці дуже поважали.

Прикмети, звичаї, забобони. Ставлення до коня було амбівалентним: позитивним і негативним. З одного боку кінь вважається символом щастя. Вершила (коники) на дахах будинків були не тільки прикрасою – це

своєрідний символ колісниці життя. У Київській Русі дохристиянського періоду існували язичницькі культу поклоніння коню. Цю тварину дуже цінували запорозькі козаки. Охоронцем коня вважався святий Георгій (Юрій – святкування 5 травня).

Вірили, що кінь – міфічний посередник між світами (саме тому в давнину коня хоронили з покійником). Кінь використовується у весільній обрядовості, молодого часто ототожнюють з конем. Говорять про силу, витривалість. Кінь є символом чоловічої статі, сексуальної енергії та сили. Фольклористи доводять, що у багатьох українських піснях можна розгледіти специфічну символіку. Наприклад, заклик до дівчини *«напоїти коня»*, *«пустити коня до стаєнки»*, *«дати коню їсти»* тощо не слід сприймати буквально, вони означають винятково прохання віддатися хлопцеві. Саме тому в піснях дівчата часто відмовляються *«напувати коня»* хлопцеві: *«Дівчино моя, напій ми коня. – Не напою, бо сю бою, бо це-м не твоя»*.

Магічну функцію виконує кінський череп, що вважався символом родючості. Господарі часто його встромляли в тин біля поля, бджолярі на пасіці, закопували його в греблі, щоб вона вціліла. Зілля, яке проростало крізь кінські очі мало чудодійну силу.

Окремо треба сказати про символіку кінської підкови, що має оберегову силу. Її вішали у хліві, на домі як оберіг від відьм; часто підкову брали з собою в дорогу. Знайдена підкова віщувала успіх.

З іншого боку, коня вважають проклятою Богом твариною, через те, що коні повикидали сіно з ясел, у яких лежав малий Ісус. До речі, накрили немовля сіном воли, за що мали в українців особливу шану. Є також легенда, що кінь – це перетворений за велінням Бога чорт. Тому вірили, що коней любить нечиста сила, наприклад домовики, які заплітають їм коси.

Свинарство. На Україні ця галузь тваринництва має давні традиції. Серед порід свиней найпоширеніша *велика біла, українська біла степова, степова ряба, довговуха біла, кролевецька, ландарас, миргородська* тощо.

На Півдні, а також подекуди в інших зонах Подніпров'я після спаду води у річках їх випускали на все літо у плавні або на річкові та болотяні острівці й заганяли лише з настанням холодів. У місцевостях, де були дубові гаї, свиней пасли на галявинах, залишаючи там іноді надовго відгодовуватися жолудями. Пізніше тварин стали утримувати у приміщеннях – свинарниках, сажах, кучах, випускаючи лише час від часу на двір чи вулицю без особливого догляду. Відгодовували свиней дертю, буряками, морквою, кукурудзою, а з поширенням картоплі – вареною й товченою бульбою, змішаною з борошном (*мішкою*). Свинарство в Україні мало здебільшого сальний напрямок, тобто було значною мірою розраховане на одержання сала, у тому числі нутрянного (*уздору*), який широко вживався як приправа.

Вживання в їжу свинини відоме в Україні з давніх-давен. Загальновідомо, що свиня була ритуальною твариною на Різдво це ще дохристиянський звичай. Але ранні християнські пастирі на Русі не хотіли цього визнавати, тому княжа дружина неодноразово зверталася до князя зі скаргами на церковників, які забороняли вживати м'ясо і примушувати

постувати. З цього приводу в XI ст. відбуватися запеклі суперечки й дискусії. Як бачимо, перемогла традиція.

Нині в Україні свинина користується більшим попитом, ніж яловичина, оскільки вона є традиційною їжею, притаманною осілим народам (на відміну від кочівників, у яких переважати вівці).

Прикмети, звичаї, забобони. Свиня стала символом української кухні й добробуту: *«Живу добре – сало їм, на салі сплю, салом укриваюся»*. За легендою Володимир Великий відмовився від мусульманства бо там не можна було споживати свинину. За легендою свиня допомогла сховатися Ісусу від переслідувачів. Саме тому ми освячуємо свинину на паску. Українці вірили, що годувати свиню має той, хто й сам любить поїсти. Вважали, що якщо хочеш щоб свині велися, то треба купувати їх не в жінки, а в чоловіка.

Птахівництво. Двір українського селянина неможливо було уявити без домашньої птиці. Це були, звичайно, кури, а також гуси, качки чи індики, яких випасали діти. Існували вивірені багатовіковим досвідом способи догляду за самками, що висиджували яйця, спеціальні раціони для ніжних і кволих пташенят тощо.

Прикмети, звичаї, забобони. **Півень** – один з найважливіших елементів української міфології. Птах-захисник, символ воскресіння та нового життя. Вірили, що сонце доти світитиме, доки півень співатиме. Коли він перестане співати, настане кінець світу.

Українці встановлювали зображення півня на дахах, як оберіг від пожежі та всякої нечисті. Господарство де є чорний півень обминатиме відьма. Дехто навпаки вважав, що на чорному півні їздять чаклуни й відьми. Загалом вірили, що спів півня відлякує всіляких демонічних істот. У багатьох культурах півень є жертвним птахом, у тому числі й в українців. Наприклад, на Гуцульщині було прийнято зарубувати півня під час закладин нового житла, вірили, що це відверне гнів померлих предків, бо земля, на якій будували хату, - місце перебування померлих.

До речі, вважали, що півень більше семи років в одному господарстві не живе (або помре, або втече). Якщо проживе більше семи років (особливо чорний), то знесе яйце, з якого вилупиться змія.

Прогнози, які робили спостерігаючи за півнем: якщо півень співає ввечері – буде тепла ніч; якщо вранці і вдень – буде гарна погода; якщо співає на покуті й на порозі – будуть гості; якщо часто співає біля вікна – на нещастя або ж смерть.

Двоєке ставлення було до **курки**. Подекуди її вважали божою пташкою, бо вона своїми кігтями пригребла новонародженого Ісуса, коли його шукали воїни Ірода. За іншими переказами, навпаки, курку вважають проклятою Господом за те, що коли спаситель переховувався від ворогів, то кури вигребли його ногами. Ось чому курей не святять на Великдень. Між тим курка прощена за яйця, що їх несе, адже крашанки обов'язково освячуються разом із паскою у світле Воскресіння.

Існувала традиція годувати курку кутею на Новий рік, Водохрещу, для того щоб курка раніше сіла висиджувати яйця. Як курка висиджує яйця, то не

можна смажити яєць і кидати шкарлупу в огонь, бо запечуться і не вилуплять курчата. Не можна класти під квочку яйця знесені на Благовіщення і Великдень, бо курчата будуть калічками. Якщо півень заспіває на порозі, будуть несподівані гості, якщо курка – може наспівати родині біду.

3. Рибальство

Рибальство у заняттях українців посідало другорядне місце, хоча у Дніпрі й Дністрі з їхніми притоками й багатьох інших річках та озерах, Чорному й Азовському морях у давніші часи виловлювалася значна кількість риби і для певної частини населення рибальство було основним заняттям. Рибний промисел багато важив ужитті запорізьких козаків, які солили й в'ялили спійману рибу та вивозили її в бочках далеко за межі Запоріжжя. Із залюдненням південноукраїнських земель і виходом до Чорного моря на його берегах виникли риболовецькі компанії та заводи. На них працювали артілі рибалок, що добували велику кількість риби, причому цінних порід – *севрюгу, осетра, судака*, а також *оселедців, бичків, камбалу, лящів, рибиця, вирозуба, тарань* тощо. Чумаки везли солену й в'ялену рибу в центральні та північні райони України. Оселедці й тарань були неодмінним товаром на українських ярмарках. Селяни й городяни запасали **рибу на пости**, оскільки вона становила найважливіший компонент пісної їжі. У Дніпро-Бузькому лимані та басейні Південного Бугу й Дністра виловлювали багато *раків*.

Із зростанням феодальних повинностей риба стає предметом оподаткування. Рибальство як допоміжне господарство було доступне в усі пори року. Вільною ловлею риби користувалися переважно представники знаті. Селяни ловили рибу для власних потреб часто потай та у вільний від роботи час.

На кінець XIX ст. рибні запаси України різко зменшилися. Рибальство поступово набувало допоміжного значення в господарстві, стаючи для населення не більш як способом проведення дозвілля.

Щодо способів лову риби та рибальських знарядь, то в Україні їх існувало чимало. Найпростішим був вилов риби руками з-під каменя, кошиками з-під куща, глушили рибу обухом сокири по камені. Користувалися і складнішими знаряддями для вилову риби: **брідень** (*бродак, бродниця, волок*), **верша, волок, гарди, климля, невід, неріт, ость** (*остень, сандала*), **перемет, сака** (*підсака, хватка*), **ятір** (*в'ятер*).

Звичай, традиції, забобони рибалок

Заслуговують на увагу деякі традиційні звичаї українських рибалок, які зберегла для нас пам'ять народу. У дохристиянські часи побутував обряд жертвоприношення Водянику перед початком риболовлі: йому сипали у воду жменьку тютюну, хлібні крихти або кілька крапель вина чи горілки, а першу впійману рибину (особливо якщо вона невеличка) випускали назад у річку. При цьому примовляли: *«Йди та приведи батька, матір, тітку, дядька»*. Язичники відзначали своє рибальське свято 29 червня (12 липня за н.ст.). Цей

день збігся із днем християнського апостола Петра. Так, Петро став покровителем рибалок.

Риба – символ млявості, мовчазності, безвольності; зв'язку з водною стихією, весілля, роздолля, дівчини, Місяця, плодючості, багатства, сексуальної сили, мудрості і водночас жадібності, байдужості, глупоти.

В епоху раннього християнства зображення риби тривалий час служило виразною емблемою Ісуса Христа. Грецька назва риби ιχθίος (іхтіос) складена з перших букв таких слів «Ісус Христос Син Божий, Спаситель».

У Біблії чистими визнаються риби, у яких є плавники і луска.

На Різдво Христове до столу подається риба. Можна припустити, що на Свят-вечірньому столі риба має ранньохристиянський символізм. Якщо не можна було приготувати на Різдво одухотворену, чародійну страву із живої риби, на стіл клали в'ялену, копчену, сушену рибу або оселедці.

У народних уявленнях риба – символ німоти і зв'язку з водною стихією. Існувало повір'я: *«Якщо дитина ще не говорить – дати їй рибу чи страву з риби не можна – довго залишиться німою»*.

Сни про рибу в народній традиції віщують дощ або сльози. Якщо уві сні жінка зловила карася, лина, окуня, судака, сома та інших риб з назвою чоловічого роду – народиться хлопчик; якщо рибу з назвою жіночого роду – дівчинка; коли сниться риба (бачиш її в морі живою) – буде успіх у справах, чоловік зловить живу – матиме великий успіх.

Русини-українці Буковини уявляють царство мертвих як країну блаженних рахманів – наполовину людей, а наполовину риб. Тому не випадково в обрядовій традиції риба використовується як поминальна страва.

У весільних піснях риба, спіймана в сітку, символізує наречену. У народних піснях слово риба (рибка) вживається в значенні «дівчина», наприклад: *Розлучили рибалоньки рибоньку з водою, Розлучили лихі люди милого з милою...*

4.Бджільництво.

Бджільництво – один із найкорисніших та екологічно чистих видів традиційної господарської діяльності українців. Цією справою займалася лише певна частка населення, а то й окремі господарі – *пасічники*, що відзначалися статечністю й охайністю і були шановані односельцями як неабиякі знавці природи і навіть знахарі. Приказка: *«Бджола – божжа мушка, а пасічник – божий чоловік»* свідчить про почесність праці збирачів меду, про «богоугодність» цієї справи. У Сумському краєзнавчому музеї експонується горщик із залишками меду тисячолітньої давності. У «Руській правді» є кілька статей про покарання тих, хто знищував або незаконно привласнював чужу борт.

Бджільництво пройшло кілька стадій розвитку. Спочатку – *бортництво*: віднайдення в лісі диких бджіл у дуплах дерев. Пізніше на таких деревах робили позначку власності і видовбували у стовбурах дупла для оселення бджіл.

Із середини XIV ст. почали майструвати штучні борті (*колоди, вулики, дуплянки, кимаки*), які підвішували на деревах, – розпочалося культивоване бджільництво. Невдовзі їх стали розташовувати на вирубаних у лісі галявинах (*пасіках*) – з'явилося *пасічництво*. У місцевостях, де було обмаль лісу, вулики плели з соломи, верби, очерету, подекуди обмазуючи їх глиною.

Новий етап у розвитку бджільництва розпочався з винаходом у XIX ст (1814 р.) українським ученим *Петром Прокоповичем* розбірного рамкового вулика, а також із розробкою процесу добування штучної вощини (винайшов німець *Йоганнес Меринг* у 1857 році) та появою спеціальної центрифуги – *медогонки* (винайшов чех *Франтішек Грушка* у 1865 р.).

Пасіки звичайно розташовували на затишних сонячних місцях, огороджуючи невисоким тином. Вулики ставили вічками до сонця. Перед тим як виставити вулики (звичайно це робилося на Теплому Олексія – 17 березня за ст. ст.), їх обкурювали волошкою з метою запобігти цвілі. Духмяними рослинами натирався одяг пасічників, більшість яких, до речі, уникала алкогольних напоїв. У травні вічка вуликів обмазували овечим молоком, вважаючи, що це сприяє розмноженню бджіл.

Українські пасічники володіли багатьма способами природного та штучного роїння, зокрема вмінням затримати новий рій, що відокремлювався від бджолосім'ї та відлітав, обприскуючи його водою й відсаджуючи у порожній вулик. Коли вироївшись бджоли сідали на дерево, їм свистіли і били по залізу, щоб вони «поглухли» і не втекли далі. Добрий рій роїться тричі протягом року, а тому той рій, що роїться пізно вважали недобрим, малопродуктивним. З весни, коли було ще мало квітів і бджоли після зимівлі виглядали кволими, їх підгодовували патокою, підмішуючи іноді до неї корицю, гвоздику тощо і навіть трохи вина. Мед брали, обкурюючи вулики, щоб не знищувати бджіл, звичайно двічі на рік: у липні – серпні та у вересні.

Розрізняли липовий мед, який вважався особливо корисним при застудах, мед із гречки та квітів інших рослин. Вийняті з вуликів соти заносили у теплі приміщення (*медові бані*) й клали у спеціальні сита, що стояли над коритами, куди стікав мед. Спорожнілі соти перетоплювали на віск і пресували на *воскобійницях*. З появою рамочних вуликів мед стали одержувати за допомогою медогонки. З настанням холодів вулики ставили в утеплені, звичайно напівземляні приміщення – *омшаники*.

На бджолиний укукус казали, що їх бджола поцілувала. Мед використовували у харчуванні, його споживали у свята, у святковому печиві, з нього готували сити. Вощину використовували як ліки при зубному болю. З воску «сукали» свічки.

Звичаї, традиції, забобони, пов'язані з бджільництвом

Бджола – символ Великої Богині; першопочатку світу, безсмертя; чистоти душі, творчої діяльності, верховної влади; працьовитості, невтомності; у слов'ян-язичників – символ кохання; у християнській традиції – символ старанності, красномовства, святості, непорочності, порядку, бережливості.

У деяких міфологічних системах символізувала душу, небо. Емблемою Афродіти (грецької богині вроди і кохання), пізніше Діви Марії, а також Деметри, виступала саме бджола.

Християни часто порівнювали себе з бджолами, а церкву – з вуликом. Літаюча бджола вважалася душею, що вступає у Царство Небесне. Існувала легенда про походження бджіл із сліз Ісуса Христа, розіп'ятого на хресті.

Українці називали бджолу «святою», ніколи не говорили, що вона «здохла», а лише – «померла» (як про людину). На Пасху потрібно було навіть... вітатися з нею, щоб був багатим взяток. Існувало спеціальне бджолине свято – 17 квітня, день Зосими, коли приказували: *«Господи Боже,... благослови і моїм бджолам зачати діло роботи на часті рої, на густі меду, від вологи земної і від роси небесної, і від всіх зел квітучих»*.

У давніх слов'ян бджола символізувала кохання, бо поєднувала в собі «солод меду і гіркоту жала». Священне значення бджоли ґрунтується на легенді, що вона жила колись у раю, просила дозволу в Бога брати з квіток поживу.

В українській літературі бджола – символ працьовитості, достатку (Г.С. Сковорода «Бджола і шершень»), самопожертви, вічного неспокою заради інших.

5. Мисливство

Мисливство. Полювання – одне з найдавніших занять населення України. Наша країна завжди була багата на диких звірів. На території України полювання на диких коней, мускусних биків, носорогів, мамонтів, оленів було поширене ще в епоху палеоліту. Значне місце посідало мисливство у житті населення Київської Русі, коли дичину добували вже за допомогою різноманітних пристроїв – *тенет* (сітка для ловлі звірів, птахів), *пасток* тощо. Багатство української фауни створювало широкі можливості для мисливства. Наявність значної кількості тварин, з одного боку розширювало можливості харчування населення, а з іншого – тварини завдавали значної шкоди селянському господарству, знищуючи посів, домашню птицю тощо.

У процесі боротьби з дикими звірами, населення України виробило основні прийоми і знаряддя полювання. Селяни полювали переважно поодиночі, а на ведмедів і вовків – колективно. У деяких регіонах України до переліку селянських податків обов'язково включали шкірки звірів.

Тривалий час мисливство було вільним заняттям, але вже в період Київської Русі з'являються й перші заборони на полювання. Спочатку селянам заборонялося полювати на крупних звірів (лосів, оленів, ведмедів, рисей), а згодом – заборона поширилася на полювання на звірів і птахів у королівських і феодальних лісах. Полювання ставало прерогативою багатих і набирало спортивно-розважальних ознак. Особливо заборони на полювання посилились у XIV-XV століттях. Феодали запроваджували найрізноманітніші штрафи і покарання за непослух. Однак селяни не зважали на такі заборони.

Вони керувалися переконаннями, що на звірів і птахів, як Божих створінь, має право полювати кожен. Це не гріх з погляду звичаєвого права.

Коллективне полювання було масовим, тривало декілька днів і організовувалося переважно феодалами і поміщиками, часто воно завдавало шкоди селянським господарствам. Індивідуальне полювання селян часто було таємним, обмежувалося часом і вимагало значних умінь і навичок.

Однак упродовж XVIII ст. промислове мисливство поступово звелось нанівець. На цей час був майже повністю винищений ряд звірів (зокрема ведмеді), суттєво зменшилася кількість вовків, бобрів та інших диких тварин.

У XIX ст. об'єктами промислу поряд із вовком були лисиця, заєць, видра, куниця, байбак та деякі інші звірі, а також дикі птахи – качки, гуси, дрофи, глухарі, тетереви, рябчики, куріпки тощо.

Щодо форм мисливства, то стало переважати використання цілого арсеналу капканів, *зазубів, рожнів (довга палиця із зазубреним кінцем), силець, перевісиць (перевіса, тобто тенетів, що їх натягували поперек ярів, галявин, на узліссі і які правили за лабети для тварин), слупів* (слуп – це стовп, колода; розщеплена колода, в яку поміщалося приманка) і т. ін. Велику дичину – лосів, оленів, вовків, кабанів – здобували також із застосуванням ловчих ям (*западниць* - до двох метрів глибиною, де забивали загострені палі). Звичайно, застосовувалася і вогнепальна зброя.

На кін. XIX – поч. XX ст. значення мисливство як традиційного заняття українців суттєво зменшилося, воно набуло здебільшого спортивних рис.

У народній творчості мисливців ще називали ловцями, що відображено у висловах: *«На ловця і звір біжить», «Старий ловець двоногих овець»*.

У весільній обрядовості свати удають із себе ловців, звіроловів, мисливців, а молода фігурує як дорогий звір – куниця, що є відгомінном умикання молодої з її роду.

Звичай, традиції, забобони, пов'язані з дикими тваринами

Ведмідь – символ багатства, достатку, родючості, плодovitості, нареченого, сили, вайлуватості, незграбності, недотепи, байдужості, любові до меду, ненаситності, простакуватості, туподумства, незграбність і безперспективності, грубуватої нездарності, злодійкуватості; у Біблії емблема лютості і любові до своїх дітей; йому приписують здатність до зцілення та зближують за походженням з людиною; символізує воскресіння, місяць, бога землі та Велеса.

Ведмедиця – символ нареченої, материнської ласки, турботи і теплоти.

Вовк – символ зла, жадібності, жорстокості, лицемірства, брехні, кровожерливості, підступності, невдячності, негідності, зговору лихих людей, голодного життя, голоду; у Біблії він алегоричний образ смерті, яка очікує нечестивих, гонителів Ізраїлю; його зображення є на гербах і прапорах.

Заєць – символ боягузтва, хвалькуватості, метушливості, швидкості, нечистої сили, вогню; уособлення коханого, наділяється еротичною (фалічною) символікою і властивостями демона.